

osobni pečat, slike iz albuma intelektualnog života, no ipak s dozom provokacije, ironije, još jedan nekonvencionalni element Polšekove argumentacije, element 'treće kulture' *par excellence*.

No, ova strast za sveobuhvatnošću ima i nekih nedostataka. U Polšekovim tekstovima vidljiva su ponavljanja, čak i čitavih rečenica. Ovo nije čudno jer su tekstovi o sličnoj tematici nastajali u različito vrijeme i za različite medije. Neki pojmovi ostali su neprevedeni iz autorove primarne literature na engleskom jeziku, a u tekstu o generaciji X Polšek kao autora ove kulturne knjige u nekoliko navrata navodi Aarona Couplanda, iako ju je napisao Douglas Coupland, kojega je Polšek vjerojatno zamijenio sa skladateljem Aaronom Coplandom. Isto tako, za razumijevanje nekih tekstova bilo bi dobro znati gdje su izvorno objavljeni i kojim povodom.

Zapisi iz treće kulture Darka Polšeka neće nam pružiti udžbeničko znanje, čak niti rekonstrukciju određenih znanstvenih teorija. No oni će nam omogućiti uvid u raznolikost tema i motivirati nas da izgrađujemo vlastitu intelektualnu povijest, ispisujemo vlastiti intelektualni dnevnik. Postoje različite podjele knjiga, no meni se sviđa podjela na one koje bismo nosili na pusti otok i one druge. Ove prve nose pečat različitosti i osobnosti. Takvi su i *Zapisi iz treće kulture*.

Dario Pavić

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Ulica grada Vukovara 68
HR-10000 Zagreb
dpavic@hrstud.hr

Stephen Jay Gould, *Čovjek po mjeri: kvocijent inteligencije i druge zablude*, prevela Mirjana Paić Jurinić, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2003, 438 str.

1282 grama. Toliko je bio težak mozak američkog pjesnika Walta Whitmana, stvarajući probleme zagovornicima teorije mjerenja mozga u Sjedinjenim Američkim Državama, budući da je bio daleko ispod prosjeka od oko 1400 grama. Problem je bio sljedeći: kako tako inteligentan i kreativan čovjek ima malen mozak? Ovo je samo jedan od mnogih zanimljivih podataka koji se mogu naći u knjizi Stephena Jaya Goulda *Čovjek po mjeri* [*The Mismeasure of Man*] u kojoj on analizira dugu i burnu povijest biološkog determinizma, kojeg definira kao traženje genske osnove ljudske prirode [364]. Posebnost Gouldove analize je u tome što za predmet svoje kritike ne uzima trenutačno popularnu literaturu iz tog područja, već argumente usmjeruje prema radovima glavnih predstavnika biološkog determinizma poput Louisa Agassiza, Samuela G. Mortona, Paula Broca, H. H. Goddarda, Lewisa M. Termana, R. M. Yerkesa, Cyrila Burta i drugih. Autor nastoji, argumentacijom utemeljenoj na otkrivanju nelogičnosti i pristranosti u samom načinu rada pojedinih autora, srušiti temelje biološkog determinizma, dovodeći u pitanje i sve druge teorije nastale na tim osnovama kao što su znanstveni rasizam i rasno rangiranje.

U toj dugoj povijesti biološkog determinizma različiti protagonisti pokušavali su na različite načine dokazati superiornost bijele rase nad svim drugim rasama. U početku su to bile samo izjave poput one Thomasa Jeffersona o tome kako su crnci od samog početka zasebna rasa, te da "imaju slabije tjelesne i umne sposobnosti od bijelaca." Ovdje se može svrstati i izjava Davida Humea o tome kako su "sve druge ljudske vrste, po prirodi manje vrijedne od bijelaca." No ipak su to bile izjave bez opravdanja u empirijskim istraživanjima. Mnogi su, uočavajući takav nedostatak, krenuli mjeriti i kvantificirati ne samo ono što se da predočiti brojkom, već i druge, nemjerljive, aspekte svakodnevnog života poput ljepote, dosade i sličnih fenomena. Od obujma lubanje, opsega glave, preko vaganja mozgov, određivanja veličine čeonog režnja i malog mozga, do mjerenja udaljenosti između pupka i penisa, sve se to mjerilo i uspoređivalo kako bi se pronašao "kamen mudraca" bioloških determinista – biološko uporište društvene nejednakosti. Posebni naponi su se ulagali kako bi se definirale fizičke karakteristike zajedničke osobama kriminalnog ponašanja što bi pomoglo u ranom otkrivanju takvih osoba. Sve je išlo u smjeru dokazivanja spomenutih teza o superiornosti kako bijelaca nad svim drugim rasama, tako muškaraca nad ženama. U vezi sa zadnjom tezom Gould navodi riječi Gustava Le Bona: "U naj-inteligentnijih rasa, na primjer među Parižanima, velik je broj žena čiji su mozgovi veličinom bliži mozgovima gorila nego najrazvijenijim muškim mozgovima. [...] Nema sumnje da postoji pokoja znamenita žena, koja je daleko bolja od prosječnog muškarca, ali one su tako iznimne kao kada se rode razne nakaze, na primjer gorila s dvjema glavama; zato ih možemo posve zanemariti" [135].

Navedeni pokušaji nisu ništa prema onome što se spremalo krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Dotada su pristaše biološkog determinizma koristile grube metode mjerenja vanjskih karakteristika kako bi na bilo koji način potvrdili svoje teze. Sada se okreću mjerenju onoga što je "u genima i finoj strukturi mozga" [172] koristeći puno osjetljivije metode mjerenja kao što su standardizirani testovi kojima se mjerila inteligencija. Alfred Binet je prvi osmislio takav niz testova i koristio ih za testiranje djece u francuskim školama. Anticipirajući moguće zloupotrebe svojih testova Binet je posebno naglašavao kako rezultati koji se dobiju tim testovima nisu potvrda nikakve teorije o intelektu kao opredmećenom entitetu, već samo grubo sredstvo kako bi se uočila ona djeca kojima je potrebna pomoć putem posebnog podučavanja. Cilj je testova, kako kaže sam Binet, pomoći, a ne označiti.

Na temelju Binetovih istraživanja i testova 1912. godine njemački psiholog W. Stern definira kvocijent inteligencije ili IQ. Binetovi testovi bivaju vrlo dobro prihvaćeni među američkim pobornicima biološkog determinizma. Dok su prijašnje metode bile usmjerene samo na mjerenje vanjskih karakteristika (veličina glave, volumen lubanje itd.), biološki deterministi sada potporu svojim tezama traže u testovima kojima se mjeri ono što se nalazi "u glavi" – inteligencija. Polazeći od sasvim suprotnih pretpostavki, nekolicina znanstvenika počinje na propagiranju testova kao najboljeg načina da se u školama uoče djeca koja, po svojoj genskoj konstituciji, nisu sposobna za daljnje napredovanje. Testovi su postali vrlo popularni, a propaganda je bila toliko uspješna da je vojska SAD-a dopustila testiranje vojnika koji su se spremali u Prvi svjetski rat. Robert M. Yerkes je proveo istraživanje na 1.75 milijuna vojnika. Rezultati testova bili su različito interpretirani, a jedna od posljedica rezultata tih testova je i Zakon o useljavanju iz 1920. i 1924. godine kojim se uvode kvote za pojedine narode. No nije se stalo samo na tome. Znanstvenici su i dalje tragali za još sofisticiranijim metodama u čemu su se posebno isticali statističari poput Charlesa Spearmana koji je definirao tzv. Spearmanov faktor g kao bit inteligencije koji, kao takav, ulazi u sve moguće čovjekove sposobnosti.

Iz današnje perspektive, teze o superiornosti jedne i inferiornosti druge vrste bile bi, u većini slučajeva, odmah okarakterizirane kao rasističke, te stoga nedopustive, posebno u znanstvenoj zajednici. Svjestan toga, Gould se ipak prihvatio teškog zadatka argumentiranog obaranja fundamentalnih postavki biološkog determinizma. Iščitavajući istraživačka izvješća, radove, knjige i korespondenciju, uočavao je nelogičnosti koje bacaju sasvim drugačije svjetlo na podatke i interpretaciju istih. Kod ranijih istraživača bilo je lako otkriti kako su već u samom postupku istraživanja bili pristrani, a parametri istraživanja nisu bili standardizirani. Više napora trebalo je kako bi se uočile nelogičnosti prilikom testiranja inteligencije. Tako Gould prigovara Yerkesu da je prilikom testiranja vojnika napravio niz propusta koji uvelike utječu na rezultate testova. Posebno je zanimljiva nelogičnost u Yerkesovoj interpretaciji podataka koju navodi Gould. Naime, Yerkes je razlike u uspjehu rješavanja testova unutar tzv. nordijske skupine, inače smatrane superiornijom, tumačio nedovoljnim poznavanjem engleskog jezika kojim su testovi pisani, a razlike u uspjehu unutar crnačke skupine pripisao je genskom nasljeđu. Kako bi se opovrgnuli rezultati kojima su se koristili Charles Spearman, Cyril Burt, L. L. Thurstone i Arthur Jensen bilo je potrebno ući duboko u unutarnju logiku nekih statističkih metoda, posebno faktorske analize, i tu uočiti temeljne nepravilnosti koje su znanstvenici zanemarivali, jer je zaključak istraživanja bio već prije donesen: inteligencija je urođena, opća i spoznajna sposobnost.

Osim tih pojedinačnih protuargumenata Gould upućuje i opću kritiku zagovornicima biološkog determinizma govoreći o njihovim dvjema zabludama: reificiranju i rangiranju. Naime, reificiranje znači da svi spomenuti autori gledaju na inteligenciju kao na jedinstveni entitet koji ima svoj fizički supstrat koji se nalazi u mozgu. Rangiranjem, pak, imamo želju da kompleksnost našega svijeta poredamo na sve višoj ljestvici [52]. Te dvije zablude ujedinile su se u želju da se čovjeka okarakterizira jednim jedinim brojem te da ga se stavi u rang koji bi ga determinirao cijelog njegovog života. Dosadašnja praksa rangiranja ljudi pokazala je da su uvijek potlačene i zapostavljene skupine one koje su rođenjem manje vrijedne i koje taj svoj status zaslužuju. Usprkos svemu, Gould ne osuđuje ni jednog od autora koje je kritizirao jer ih smatra produktom njihova vremena koje je željelo još dublje petrificirati trenutačne društvene odnose u kojima jedna skupina izrabljuje i iskorištava druge.

Kroz analizu i kritiku radova o biološkom determinizmu, Gould u ovoj knjizi želi upozoriti na tendenciju olakog vjerovanja brojevima i brzopletog donošenja zaključaka koji se temelje na tim istim brojevima. Sama tema je vrlo aktualna. Ideje koje zastupaju kritizirani autori još uvijek "odjekuju u našim ratovima, našim pobjedama, patnjama i nadama" [415]. Fascinantno je, ali i s druge strane donekle razumljivo, koliko je snage, napora i odvažnosti uloženo u tvrdokorno nastojanje da se društveni odnosi upišu u gene. Snage da se konstruiraju nove statističke metode. Napora da se, u vrijeme kad nisu postojala računala, obradi uzorak od 1.75 milijuna ispitanika. I odvažnosti da se djetetu starom jedanaest godina, zbog samo nekoliko testova održanih u samo jednom danu, jednim brojem odredi cjelokupni njegov/njezin život. Što bi se sa svijetom dogodilo da su ti isti ljudi svoje brojeve shvatili na drugačiji način, te svoju snagu, napore i odvažnost usmjerili k stvaranju svijeta gdje bi se djeci, onako kako je Binet i zamislio, pomoglo da se aktivno uključe u svijet. Autor upućuje poruku da niti jedna ideologija, a posebno ona koja zagovara fundamentalnu podijeljenost među ljudima, ne smije i ne može imati svoje uporište u znanstvenim istraživanjima, te da na takve pojave moramo uvijek biti osjetljivi.

Unatoč nekoliko tiskarskih propusta, knjiga je velikim dijelom lako čitljiva, osim šestog poglavlja koje, vrlo iscrpno, prezentira logiku faktorske analize, a koje bi mo-

glo biti nezanimljivo osobama koje nisu sklone matematici. Knjigu iskreno preporučam prije svega kao klasik s kojim su otvorena pitanja oko kojih se i danas vodi rasprava.

Mario Bajkuša
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Ulica grada Vukovara 68
HR-10000 Zagreb
mariobajkusa@inet.hr